

Medya-Siyaset İlişkileri: Türkiye’de Savunucu Gazetecilik Olgusunun İncelenmesi

Media-Politics Relationship: A Study of the Phenomenon of Advocacy Journalism in Turkey

Ruhdan UZUN, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: ruhdanuzun@yahoo.com

Anahtar Kelimeler:

Gazetecilik,
Savunuculuk,
Tarafsızlık, Nesnellik,
Yanlılık.

Öz

Medya ve siyaset ilişkisinin pratikte en çok gündeme gelen yönü medyanın hükümet yanlısı yayınlarıdır. Medyanın hükümet yanlısı yayın yapması, yeni bir durum olmayıp medya-iktidar ilişkilerinin genel özellikleriyle ilgili olmasına karşın savunuculuğun niteliklerini dönemin kendine özgü koşulları ve dinamikleri belirlemektedir. Her dönemin siyasal özelliklerine bağlı olarak basın-iktidar ilişkileri biçim almış ve medyanın iktidar yanlısı yayın yapması özünde değişme de dönemsel özelliklerin farklılığı nedeniyle her dönem farklı isimlerle anılan ilişki biçimleri olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, son dönemlerde medya alanının en önemli tartışma konularından birini oluşturan savunucu gazetecilik pratikleri medya-siyaset ilişkileri açısından incelenecektir. Niteliksel bir karakter taşıyan bu çalışmada betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. İlk olarak liberal ve eleştirel kuramlarda medyanın taraf olma açısından nasıl kavramsallaştırıldığı ve iktidar yapıları içinde nasıl konumlandırıldığı incelenmiştir. Daha sonra medyadaki savunuculuk, nedenleri açısından ele alınarak ekonomik çıkardan kaynaklanan savunuculuk, ideolojik savunuculuk, sansürden kaynaklanan savunuculuk ve sahiplikten kaynaklanan savunuculuk olarak kategorilere ayrılmıştır. Ardından farklı savunuculuk türlerinin Türk basınında hangi denetim mekanizmaları aracılığıyla işlediği betimlenmiştir. Böylelikle medya-iktidar ilişkilerinin dönemsel özellikler içinde belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışma, bu bakımdan, hem medya-iktidar ilişkilerinin tarihsel boyutunu anlamak hem de Türk medyasının son dönemlerinde yaşanan değişim ve dönüşümleri kavrayabilmek açısından önem taşımaktadır.

Keywords:

Journalism,
Advocacy, Unbiased,
Objectivity, Bias.

Abstract

The most discussed aspect of relationship between media and politics is the partisan coverage of media. Though partisan coverage of media that related to main specifics of the relationship between media and power is not a new situation, characteristics of advocacy have been determined by conditions and dynamics of each period. The relationship between the press and the power is mainly shaped by the features and trends of each period and the advocacy journalism of the media appeared as relation types which are named differently in each period because of the differences between these periods even though pro-political power coverage of the media have essentially not changed.

In this study, the practices of advocacy journalism that is one of the most important discussion topics in the field of media is examined in regard to the relationship between media and politics. A descriptive method that has a qualitative characteristic is used in the study. Firstly, it is studied how media conceptualised in regard to biased coverage and how it positioned in power structures in both liberal and critical theories. Then, the advocacy in media is examined in regard to its reason and, is divided into four categories which consist of economic interest, censorship, ideology and ownership. Finally, in Turkish press, by which control mechanisms different types of partisanship operate is described. By doing this, the study aimed to determine the relationship between media and power within periodical aspects. This study is important in regard to both that to understand historical dimension of the relationship between media and power and to comprehend the changes and transformations in Turkish media in the last decade.

Giriş

Medyanın farklı toplumlarda ve farklı tarihsel dönemlerde üretim pratiklerinin biçimlenişi medya-siyaset ilişkilerinin niteliğine göre değişiklik göstermiştir. Türkiye’de de medyanın siyasetçiler ve siyasi kurumlarla ilişkilerini nitelemek için farklı dönemlerde farklı isimlerle anılan gazetecilik pratiklerinden söz edilmiştir. Çoğu zaman medyanın siyasal iktidar yanlısı yayınlarını eleştirmek için kullanılan isimlerin gönderme yaptığı gazetecilik pratikleri savunucu gazetecilik şemsiyesi altında ele alınabilir. Savunucu gazetecilik, kısaca belli bir çıkar grubunun sözcülüğünü yapmayı anlatmaktadır. Bu anlamda savunucu gazeteciliğin gönderme yaptığı gazetecilik pratikleri, basını kontrol mekanizmalarıyla yakından ilgilidir ve medya tarihi kadar eskidir.

Medyanın kitleleri etkileme gücünü bilen yöneticiler ya da yönetici adayları tarihin her döneminde iktidara gelmek, daha sonra da iktidarlarını sürdürebilmek amacıyla iletişim kanallarını denetimlerinde tutmuşlardır. Tüm iletişim ortamları gibi gazeteler de ilk ortaya çıktıkları yıllardan itibaren iktidar odaklarının bu kontrol çabalarından kurtulamamışlardır. Savunuculuk talep eden iktidarlar, basını denetlemek için lisans (ön izin) ve sansür (ön denetim) gibi mekanizmalara başvurarak yandaş yaratmanın ve yandaşlarını örgütlemenin yollarını aramışlardır.

Siyasal iktidarların “basını denetlemek için başvurdukları yollar yalnızca doğrudan yasaklama ya da baskı altında tutmakla, yani siyaset ve hukuk alanları ile sınırlı değildir. Basın, bir ticari işletme olarak siyasi iktidarların mali ve ekonomik baskılarına da açıktır.” (Kaya, 2009:71) Basın özgürlüğü için mücadele edilirken, harçlardan pul vergisine, matbaa araçları ve kağıt üzerindeki gümrük vergilerinden müsadereye kadar basını denetim altında tutacak her türlü ekonomik ve siyasal araca karşı savaşılmaması gerekmektedir.

İktidarlar basını kontrol etmek için ekonomik ve siyasal baskı araçları yanında ödüllendirme yöntemini de bir denetim mekanizması olarak kullanmışlardır. Türk basınının en karanlık çağı olarak nitelenen İstibdat döneminde bile II. Abdülhamit’in basını susturmak ve gazetecileri satın almak için gazetecilere ödenekler sağlamak ya da nişanlar vermek gibi ödüllendirme yöntemlerine başvurduğu anımsanmalıdır.

İktidarların medyayı denetim altında tutmak için uyguladıkları ceza-ödül mekanizmaları her dönemde var olmuş ve savunuculuk da bu mekanizmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, medyanın iktidar yanlısı yayın yapması, yeni bir durum olmayıp medya-iktidar ilişkilerinin genel özellikleriyle ilgili olmasına karşın savunuculuğun niteliklerini dönemin kendine özgü koşulları ve dinamikleri belirlemektedir. Türkiye’de de farklı dönemlerin siyasal özelliklerine bağlı olarak basın-iktidar ilişkileri biçimlenmiş ve medyanın iktidar yanlısı yayın yapması özünde değişmese de dönemsel özelliklerin farklılığı nedeniyle her dönem farklı isimlerle anılan ilişki biçimleri olarak ortaya çıkmıştır. Döneme göre, “besleme basın”, “nylon basın”, “bir kısım medya”, “örtülü basın”, “yandaş medya” gibi nitelemelerin gönderme yaptığı medya-iktidar ilişkilerinde savunuculuğun işleyiş biçimi farklılaşmaktadır. Basına ilişkin bu nitelemeler aynı zamanda hükümetin kullandığı kontrol mekanizmalarına da gönderme yapmakta ve farklı kontrol mekanizmalarının farklı ilişki biçimleri yarattığını göstermektedir.

Türkiye’de AKP hükümetleri döneminde hükümet yanlısı medyayı anlatmakta kullanılan ve olumsuz bir anlam taşıyan yandaş medya kavramı da dönemin medya-iktidar ilişkilerinin kendine özgü niteliklerinin bir sonucu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yandaşlık kavramının olumsuz çağrışımları ana akım medya kuramlarının bakış açısından kaynaklanmaktadır. Tarafli yayınları anlatmakta kullanılan “yandaşlık”, liberal kuramın dördüncü güç kavramıyla yakından ilgilidir. Liberal kuramda basın, demokrasilerde yasama, yürütme ve yargı güçlerini dengeleyecek dördüncü bir güç olarak görülür. Dolayısıyla sistem için fonksiyonel olabilmesi için nesnel, tarafsız, yansız ve dengeli yayın yapması gerekir.

Buna karşılık eleştirel medya kuramlarında haber medyası bağımsız bir güç olarak görülmemekte, medya ürünlerinin iktidar ağları içinde biçimlendiği vurgulanmaktadır. Bu bakış açısına göre, medyada yer alan haberler çıkarsız haberciliğin nötr, nesnel, yansız ürünleri değildir. Medya toplumsal gerçekliği yanlış temsil ettiği için yanlıdır ve eşitsiz iktidar ilişkilerinin ideolojik yeniden üretimini güvence altına alır (Stevenson, 2008:63).

Bu çalışma, farklı kuramsal yaklaşımlar açısından medyadaki savunuculuk olgusunu inceleyerek savunuculuğun farklı türlerinin Türkiye’nin farklı dönemlerinde nasıl işlediğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla niteliksel ve betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. Savunuculuk, medyanın tarafsızlığını sorgulamayı gerektirdiği için ilk olarak liberal ve eleştirel kuramlarda medyanın tarafsızlık açısından nasıl kavramsallaştırıldığı ve iktidar yapıları içinde nasıl konumlandırıldığı incelenmiştir. Daha sonra medyadaki savunuculuk, nedenleri açısından ele alınarak sansürden kaynaklanan savunuculuk, ekonomik çıkardan kaynaklanan savunuculuk, ideolojik savunuculuk ve sahiplikten gelen savunuculuk olarak türlere ayrılmıştır. Ardından farklı savunuculuk türlerinin Türk basınında hangi kontrol mekanizmaları aracılığıyla işlediği betimlenmiştir. Böylelikle medya-iktidar ilişkilerinin dönemsel özellikler içinde belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu bakımdan çalışma, hem medya iktidar ilişkilerinin tarihsel boyutunu anlamak hem de Türk medyasının son dönemlerinde yaşanan değişim ve dönüşümleri kavrayabilmek açısından önem taşımaktadır.

Liberal Kuramda Basın Kavramsallaştırması ve Yanlılık

Günümüzde demokrasi ile yönetilen kapitalist ülkelerde medyanın amacının temellendirilmesinde Liberal öğretisi esas alınmaktadır. Liberal öğretinin öncülleri üzerine temellenen modern devlet anlayışında basın, tarihsel süreç içinde kamusal iletişim alanını devletin denetim ve müdahalesinden kurtarmak için verilen mücadelelerden sonra “dördüncü güç” olarak demokrasi sahnesindeki yerini almıştır.

Thomas Carlyle’a göre, ilk olarak İngiliz parlamenter Edmund Burke 18. yüzyılın sonlarında parlamentodaki basın balkonu için dördüncü güç terimini kullanmıştır (Hampton, 2009:3-4). O dönemlerden itibaren de resmi siyasal yapı ne olursa olsun, “dördüncü güç” kavramı, basının resmi bir nitelik taşımayan rolünün sahip olduğu siyasal gücü anlatmak için kullanılmıştır.

Burke’nin kullanımında gönderme yaptığı, basının resmi politikacılarla avam arasında parlamentonun ötesinde bir arabuluculuk işlevini yerine getirmesi siyasal açıdan

istenen bir durum değildir. Ancak, İngiltere sonradan demokratikleştikçe yasama, yürütme ve yargı yanında bir dördüncü güç olarak basın ideali giderek dikkati çeken ve kendine güvenen bir kurumun meşrulaşmasının önemli bir kaynağı haline gelecektir (Hampton, 2009:4). Dördüncü güç terimi, artık günümüzde tarihsel çağrışımlarını aşarak basın için eşanlamlı bir sözcük olarak kullanılmaktadır.

Liberal demokrasi anlayışında basının işlevi açıklanırken dördüncü güç metaforuna sıkça başvurulur. Güçler ayrılığı ilkesine uygun olarak yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki denge arayışından doğan bu kuramda basın, hükümet üzerinde bir gözlemci gibi çalışarak, yurttaşların temel sorunlar hakkında yargıda bulunmaları için gerekli bilgi ve haberi sağlamaktadır. Basın aynı zamanda yurttaşları farklı görüşlerin varlığından haberdar eden bir forum işlevi görerek demokrasinin çok sesliliğine katkıda bulunur. Özgürlükçü bir liberal duruşun güvence altına alınabilmesi için bu çoğulculuğun korunması gerekmektedir. Gerçeğin belli bir kısmının ifadesi olarak her düşüncenin özgürce dile getirilmesiyle sağlanan bu çoğulculuk sayesinde gerçeğin bütününe ortaya çıkarılabileceği düşüncesi pozitivist düşüncenin basın alanındaki bir yansıması olarak da görülebilir. Gerçeğin ortaya çıkarılmasında nesnel bir ölçü olarak çoğulculuğun sağlanması için de basın özgürlüğü savunulur.

Gerçeğe ulaşmayı sağlayacak çoğulculuk ve çeşitlilik ilkelerinin işler hale gelmesiyle, her türlü görüş birbiriyle rekabet edebilecektir. Serbest rekabet ise Aydınlanmacı dünya görüşünün öne sürdüğü gibi “iyi”nin “kötü”den, “doğru”nun “yanlış”tan, “yararlı”nın “zararlı”dan ve “gerçeğin” “gerçek olmayan”dan ayırt edilmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla basının belli bir görüşün savunuculuğunu yapması, demokratik işlevine zarar vermez, ancak söz konusu görüşü dengeleyecek karşıt, farklı, alternatif görüşlerin de dile getirilebileceği özgürlükçü bir ortamın sağlanması gerekir.

Liberal öğretide medyaya yüklenen bir başka sorumluluk ise okurlara bir demokraside etkin katılımcılar olarak işlev görmeleri için gereksinim duydukları enformasyonu sağlamaktır (Uzun, 2011:40). 1947’de yayınlanan Hutchins Komisyonu raporu ile tanınan ve “toplumsal sorumluluk kuramı” olarak bilinen bu öğretide basının, günün haberlerini kesin ve kapsamlı bir biçimde anlatma sorumluluğu vardır (Iggers, 1998:46). Demokrasilerde basının rolüyle ilgili bu kuram, nesnellik kavramına merkezi bir rol vermektedir. Demokratik bir rejimde yurttaşların yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için günün olaylarının ve dünyanın güvenilir bir resmine, yani olgulara uyan bir resmine sahip olmaları gerekir. Yanlışlık, sansasyonizm, çıkar çatışması yaratabilecek ilişkilere girmek ya da yanlışlık yüzünden dünyanın resmini bozmak sahip olunan gücü kötüye kullanma anlamına gelmektedir (Iggers, 1998:47). Bu durum temsili demokrasilerin işlerliği açısından basının işlevsizleşmesi demektir. Çünkü temsiliyet seçim dönemleri ile sınırlı kalmakta, yöneticiler seçildikten sonra yurttaşların denetimi dışına çıkmakta, temsili demokrasi çoğu zaman seçim dönemlerinde oy kullanmaya indirgenmektedir. Böyle bir yapıda basının rolü hükümetin ve diğer iktidar sahiplerinin uygulamalarını denetlemek ve yurttaşları olup bitenlerden haberdar etmektir. Profesyonel gazetecilik normları da liberal kuramdaki bu gözcü (watchdog) ve muhalif basın anlayışından doğmuştur. Bu normların en önemlilerinden biri nesnelliktir. Liberal öğretiyi merkeze alan toplumsal sorumluluk kuramının da nesnellik kavramına merkezi bir rol vermesine karşın, haberin nesnel olup

olamayacağı, olursa bu nesnelliğin nasıl sağlanacağı en çok tartışılan konulardan biridir.

Nesnellik, gerçeklik iddialarının bilimsel hipotezler gibi sürekli ve dikkatli bir araştırmaya konu olmasını gerektirir. Bu biçimiyle eleştirel ve sorgulayıcı bir yöntemdir, ancak uygulamada naif bir realizm türüne dönüşmüş (Iggers, 1998:66), statükodan yana taraf olmuştur.

Nesnelliğin epistemolojik olarak reddedilmesini savunanlar olmasına karşın, basının profesyonelleşmesinde nesnelliği sağlayacak yöntemler geliştirilmesi, gazetecilik pratiklerinin merkezi durumuna gelmiştir. Haber ve yorum ayrımı yapılması bu yöntemlerden biridir. Böylelikle haberin aktardığı düşünülen nesnel gerçeklerin/olguların öznel düşüncelerden/yorumlardan ayrılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Yine haberde gazetecinin kendi görüşünü içeren niteleme sıfatları kullanması öznel yorumun aktarılması anlamına geleceğinden gazetecilerin kaçınması gereken uygulamalardandır.

Haberde nesnelliğin sağlanması için kullanılan bir başka yöntem ise tarafsızlık/yansızlıktır. Tarafsızlık, Amerika’daki gazeteciler İngiliz sömürge otoritelerinin koyduğu sansüre karşı mücadele ederken önemli bir ilke olarak değerlendirilmiştir. Fakat partizan basın döneminde gazeteler halktan çok patronlarına karşı sorumlu olmuşlardır. ABD’de basının gücünü keşfeden siyasal partiler seçim sonuçlarını etkileme amacıyla 18. ve 19. yüzyıllarda gazetelere dolaylı ya da dolaysız destek sağlamışlardır. Dolayısıyla gazetelerin siyasal partilerin himayesine son derece bağımlı oldukları bir dönemde, Amerikan gazetecileri tarafsızlık ilkesini uygulayabilecekleri özerklikten yoksun durumdaydılar. Ancak, 1840’larda düşük fiyatlı gazetelerin (penny press) ortaya çıkışıyla partizanlık, basına yapılan eleştirilerin başında gelmeye başlamıştır. Çünkü artık gazeteler, ekonomik açıdan siyasal partilerden çok reklamcılara bağımlı duruma gelmişlerdi ve düşük fiyatlı kitle gazetelerinin yayımcıları siyasal bir yansızlık duruşu takınabilirlerdi.

Nesnelliğin ticari bir ürün olarak pazarda nasıl geliştiğini inceleyen Hamilton’a göre (2003), gazeteler daha çok okuyucuyu çekmek için partizan sunumu bırakmayı genellikle daha kârlı bulmuşlardır. 19. yüzyıl sonlarında, ölçek ekonomilerinde önemi artan baskı teknolojisindeki yenilikler ve okuyan kamunun büyüklüğündeki demografik değişiklikler, kamusal meselelere “nesnel” ya da “tarafsız” yaklaşımları benimsemeyi gazeteciler için daha kârlı hale getirmiştir. ABD’de siyasetin “nesnel” sunumu, gazetelerin reklamcılara satmak için hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi okuyucuları çekmelerine olanak vermiştir. Gazeteler, belli bir okuyucu kümesini uzaklaştıracak partizan materyali terk ederek, yeni okuyucular çekmişler ve maliyeti yayma politikası uygulamaya başlamışlardır.

Haber vermede nesnellik, önemli bir mesleki ilke olarak Avrupa basını tarafından da benimsenmiş, partizan sunum gerçekliği çarpıttığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ancak, iletişim alanındaki eleştirel çalışmaların artmasıyla birlikte nesnellik, 1960 sonrası eleştirilen ve kuşkuyla karşılanan bir ilkeye dönüşmüştür.

Schudson (1978:184-185) nesnellik kavramına yönelik üç tür eleştiriden söz eder. Birincisi, bir haber hikayesinin, içeriğinin geçerliliği hiçbir zaman sorgulanmamış bir dizi bağımsız siyasal varsayıma dayandığını öne süren duruştur. Gazeteciler bu varsayımları

yetişmeleri sırasında kendilerini sürekli denetleyen ve kendi “haber yargılarını” öğreten meslektaşlarından edinirler. Bu varsayımlar gizli bir “nesnellik” mesajıdır. İkincisi, biçimin içeriği belirlediğini, haber hikayesinin biçiminin kendi yanlılığını içerdiğini savunur. Üçüncüsü ise haber toplama sürecinin kendisinin resmi bakış açılarını güçlendiren bir gerçeklik imgesi oluşturduğu argümanıdır.

Kovach ve Rosentstiel ise nesnellik kavramının anlamının bugün ciddi biçimde yanlış anlaşılmakta ve büyük ölçüde kaybolmakta olduğunu belirtirler. Yazarlara göre (2007:77-79) nesnel olan yöntemdir, gazeteci değil.

Eleştirel Kuramlarda Basının Konumlandırılışı ve Yansızlık

Medyada görülen tekelleşme eğilimleri liberalizmin yadsıdığı toplumsal gerçeğin tek bir kaynak tarafından belirlenmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Serbest pazar doğası gereği tekelleşme ve yoğunlaşmayı beraberinde getirmekte, pazar tarafından yönlendirilen medya ise bir forum olarak demokrasinin güçten düşmesine neden olmaktadır. İletişim alanındaki liberal yaklaşımlar, serbest pazar ve çoğulculuk ilkelerinin çelişmesi nedeniyle basın-iktidar ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Eleştirel yaklaşımlar ise iletişimi anlama ve incelemede ana akım kuramlara seçenek oluşturan çok sayıda çalışmayı içermektedir. İletişimin ulusal ve uluslararası bağlamlardaki siyasal ekonomisinden egemen ideolojiler ve bilinç yönetimi ilişkisine kadar çeşitlenen geniş bir alanı kapsayan bu yaklaşımların çıkış noktası büyük oranda Karl H. Marx’ın görüşleridir.

Eleştirel yaklaşımların kitle iletişimine bakışı temel olarak iki yönde gelişmiştir. Birincisi, toplumdaki iletişim olgusunu üretim biçimi ve üretim ilişkileri bağlamında ele alan siyasal ekonomi yaklaşımıdır. Kitle iletişim araçları endüstrilerinde görülen sahiplikteki yoğunlaşma ve tekelleşmeler, bu yaklaşımı benimseyen çalışmaların ana konularını oluşturur.

İkincisi, kültürel ve ideolojik alana ağırlık veren yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar Marx’ın düşünce, ideoloji ve bilincin üretimi konusundaki düşüncelerinden kaynaklanır.

Marx’a göre egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretimin araçlarını da elinde bulundurur. Maddi üretime sahip olan veya üretimi denetleyen sınıf, aynı zamanda düşünsel üretimi de denetler. Örneğin herkes düşüncesini açıklama özgürlüğüne sahiptir; fakat bunu ancak dağıtım araçlarına ve olanaklarına sahip olanlar kullanabilir. Bu nedenle Marx, düşüncüyü açıklama özgürlüğünü; özellikle basın özgürlüğünü “mülkiyet özgürlüğü” olarak niteler. Üretim araçlarına sahip egemen sınıfın düşünceleri o dönemin egemen düşünceleri olur ve düşünsel üretim araçlarından yoksun olanlar bu egemenliğin altına girerler (Tekinalp ve Uzun, 2013:59).

Eleştirel yaklaşımların medyaya atfettikleri rol, kabaca egemen sınıfların kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan çıkarlarının korunması ve sürdürülmesi için kitlelerin bilinçlerini biçimlendirmektir. Örneğin, Noam Chomsky’ye göre, ABD ve onun

destekçisi ülkelerde üst ve orta sınıflar fikir pazarına egemen olmuştur ve tüm toplumun siyasal ve sosyal gerçeğini biçimlendirmektedirler. Medyanın temel görevleri arasında en önemlisi propagandadır. Medya içte egemenliği, dışta ise emperyalizmi desteklemektedir. Propaganda modeline göre “medya, haberlerin ve çözümlerinin çatısını yerleşik ayrıcalıkları destekleyen bir çerçevede kurarak ve bu doğrultuda her türlü tartışmayı sınırlayarak, birbiriyle sıkı sıkıya kaynaşmış olan devletin ve şirketlerin çıkarlarına hizmet etmektedir”. Bu modelde haberler, firmaların kâr amacı, reklamcılarının etkisi, gazetecilerin enformasyon kaynağı olarak hükümete, iş çevrelerine ve uzmanlara dayanması gibi çeşitli süzgeçlerden geçerek biçimlenmekte ve uygun olanlar yayınlanmaktadır (Chomsky, 1999:23).

Bu süzgeçler söylemin, yorumun ve birinci sırada haber değeri olanın tanımının öncüllerini belirlerler ve propaganda kampanyalarıyla aynı anlama gelen ilke ve işlemleri açıklarlar. Chomsky’ye göre (1999), bu süzgeçlerin işleminin sonucu olan medyadaki seçkin egemenliği ve muhalefetin önemsizleştirilmesi öyle doğal bir biçimde meydana gelir ki genellikle tam bir doğruluk ve iyi niyetle iş gören medya haber çalışanları, haberleri “nesnel olarak” ve profesyonel haber değerleri temelinde seçtikleri ve yorumladıklarına kendilerini inandırabilirler. Haber çalışanları, süzgeç kısıtlamalarının sınırları içinde genellikle nesnelidirler. Kısıtlamalar öyle güçlüdür ki ve sistem içine o kadar köktenci bir biçimde yerleşmiştir ki alternatif haber seçme ilkeleri neredeyse düşünülemez bile.

Propaganda modeline göre haberciler, iyi niyetle ve etik değerlere bağlı kalarak nesnel bir biçimde haber vermeye çalışsalar da süzgeçlerden kaynaklanan kısıtlı bir alan içinde çalıştıklarından medyanın genel propaganda işlevinin çizdiği çerçeve dışına çıkamazlar.

Glasgow Üniversitesi Medya Grubu da 1970’lerde ve 1980’lerin ilk yılları boyunca televizyon haberlerinin yanlılığı üzerine bir dizi çalışma yapmıştır. Araştırmacılar, televizyon haberlerinin tutarlı bir orta sınıf ideolojisini yeniden ürettiğini öne sürerler. “Bu nedenle haberler, çıkarsız haberciliğin nötr, nesnel, yansız ürünleri değildir; belli sınıfsal önvarsayılara dayanırlar.” (Stevenson, 2008:52-53).

Glasgow araştırmacılarına göre, ilk olarak medya, toplumsal gerçekliği yanlış temsil ettiği için yanlıdır. İkinci olarak televizyon haberleri kapitalizmin merkezi ekonomik ilişkilerini yeniden olumlamaları ya da sorgulamaları ölçüsünde yanlı olarak tanımlanabilir. Üçüncü olarak egemen orta sınıf dünya görüşüyle çelişen enformasyon ya dışlanacak ya da sadece parçalar halinde yer bulacaktır. Bu üç yanlılık birleşerek, gerçekliği çarpıtan, egemen toplumsal ilişkileri yeniden olumlayan ve çelişkili bakış açılarını dışlayan güçlü bir ideoloji üretmektedir (Stevenson, 2008:53-54).

Haber incelemelerinde yanlılık ve nesnellik kavramlarının nasıl araştırıldığını inceleyen Hackett (1984:253-254), araştırmaların verimli biçimde ilerleyeceği iki yön önermektedir: Birincisi, yanlılık ve nesnellik haber içeriği gibi başka konuları değerlendirdiğimiz standartlar yerine retorik araçlar ve pratik normlar olarak inceleme konusu haline getirmektir. Medya araştırmaları için ikinci bir yön ise “yanlılık” kavramının “yapılandırılmış oryantasyon” kavramıyla yer değiştirmesidir. Yanlı iletişim kavramını terk ederek, haber anlatısını kaçınılmaz biçimde yapılandıran çeşitli sistematik oryantasyon tiplerini ve ilişkileri analiz edebiliriz.

Türk Medyasında Savunuculuk Olgusu

Türk medya tarihine bakıldığında iktidarları destekleyen gazete ve gazeteciler olduğu gibi, onları eleştiren gazete ve gazetecilerin de olduğu görülmektedir. Bu durum günümüz basını için de geçerlidir. Ancak, Türk mediasındaki savunuculuk pratiklerine ilişkin tartışmaların daha iyi kavranabilmesi için bazen birbirinin yerine de kullanılan kavramların açıklanması gerekmektedir. Yanlılık, taraflılık ve partizanlık kavramlarının birbirinden ayıt edilmesi savunucu pratiklerin anlaşılması açısından yararlı olabilir.

Haberde yanlılık (bias) haber hikayelerinin aslına uygun olmayıp çarpıtılarak kurulması anlamına gelmektedir. Bu çarpıtma, haber hikayesinde taraflardan birine karşı bilerek beslenen önyargıdan ya da bunların bir kasıt olmaksızın göz ardı edilmesinden kaynaklanabilir. Kasıtsız yapılan yanlılık yapısal yanlılık kavramıyla açıklanmaktadır. Hoffstetter'e göre, haberde hükümetin nasıl ele alındığını anlamak için yapısal yanlılık kavramı partizan yanlılıktan daha kullanışlıdır. Yapısal yanlılık medyanın fiziksel ve işlemsel varlığından ayrılamayan yönlerine dayanır. Yapısal yanlılık her bir medya için belirlenebileceğinden nesnel değerlendirme standartları (haber değeri ölçütleri, vb.) koymak olanaklıdır. Bir haber standartlara uyar ya da uymaz. Eğer bir anlatı standartlara uyuyorsa o zaman yanlılık yapısaldır; eğer uymuyorsa yanlılık siyasaldır (Hoffstetter, 1978:525-526).

Haberdeki yapısal yanlılık, dengeli bir sunumdan istemeden uzaklaşmadır. Bu tür bir yanlılık ideolojik kararların sonucu değildir, fakat daha çok haber hikayelerini haber değerlerine göre yargılama ya da izleyici/okuyucular için kolayca fark edilebilir hikayeler sağlayan çerçeveleme kullanma gibi gazetecilik rutinlerinin sonucudur (Dalen, 2011:34).

Partizanlık ise haber vermektan çok okurun belli bir görüş noktasını kabul etmesini amaçlayan bir gazetecilik uygulamasıdır. Siyasal partilerin resmi ya da gayri resmî yayın organları olan gazete ve dergiler partizan basın kapsamına girer. Bu tür gazetelerde bazen hangi partinin yayın organı olduğuna ilişkin bir ibare bulunur; bu yayın organları bazen de partilerle organik ya da ekonomik bağları olduğu halde tarafsız yayın yaptıklarını iddia edebilirler.

Savunuculuk ise yanlılık, taraflılık, partizanlık, öznellik gibi kavramları da içeren bir gazetecilik pratiğidir. Waisbord (2009:372), birinin kişisel görüşlerini yaymak için bir yayın çıkarmaya karar vermesinden beri savunuculuğun tarihsel olarak basının ayrılmaz bir parçası haline geldiğini belirtmektedir. Yazara göre, nesnellik ve profesyonel habercilik idealleri egemen olmaya başlayınca kadar gazeteciliğin geniş ölçüde "savunucu gazetecilik", siyasal örgütler için bir propaganda aracı, siyasal hırsları olan basın girişimcileri için bir platform, gazeteciler için de bir siyasal aktivizm yolu olduğu öne sürülebilir.

Bu çalışmada Türk basınındaki savunuculuk olgusunun kökenleri sansürden kaynaklanan savunuculuk, ideolojik savunuculuk, ekonomik çıkara dayanan savunuculuk ve sahiplikten kaynaklanan savunuculuk olmak üzere dört kategoride incelenmiştir.

Sansürden Kaynaklanan Savunuculuk

Medyanın kitleleri etkileme gücünü bilen yöneticiler ya da yönetici adayları tarihin her döneminde iktidara gelmek, daha sonra da iktidarlarını pekiştirebilmek amacıyla iletişim kanallarını denetimlerinde tutmak istemişlerdir. Bu yüzden tüm iletişim ortamları gibi gazeteler de ilk ortaya çıktıkları yıllardan itibaren iktidar odaklarının kontrol çabalarını hep üstlerinde hissetmişlerdir. İktidarlar sansürden, pul vergisine, matbaa araçları ve kağıt üzerindeki gümrük vergilerinden müsadereye kadar basını denetim altında tutacak her türlü ekonomik ve siyasi aracı kullanarak yandaş bir medya yaratmaya çalışmışlardır.

Sansür medyayı denetlemekte kullanılan en eski yöntemdir. Siyasal iktidar oluşturduğu sansür kurullarıyla medyanın içeriğini denetleyerek okur/izleyiciye ulaşan enformasyonu kontrol altında tutmaya çalışır. Ancak, demokrasi düşüncesinin gelişmesi ve basın özgürlüğü ile demokrasi arasında olmazsa olmaz bağlar kurulması, sansürü onaylanmayan bir denetim aracına dönüştürmüştür. Günümüzde basın özgürlüğü bir rejimin demokratik olma kriterleri arasında kabul edilmektedir. Demokratik olmayan ülkelerde hukuk sistemleri basın özgürlüğünü kısıtlayıcı ve medyaya getirilen yasaklar çok daha belirgin bir biçimdeyken, daha demokratik ülkelerde yasalara “basına sansür uygulanamayacağı” yönünde hükümler konmakta ve medya üzerindeki kısıtlamalar daha örtük bir biçim almaktadır.

Yasalarla çerçevesi çizilen sansür uygulamaları yanında yürütme organının basın özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik olarak çıkardığı kararname ve belli konulara ilişkin olarak konan yayın yasakları da kamuoyunun sağlıklı haber alabilmesinin önünde engel oluşturmaktadır.

Türk basınında sansür denince akla hemen İstibdat dönemi gelse ve 24 Temmuz 1908’den itibaren sansürün kaldırılması kutlansa da basın özgürlüğü üzerindeki yasaklar, dönemin özelliklerine bağlı olarak şiddetini artırarak ya da azaltarak her dönemde varlığını korumuştur.

II. Meşrutiyet döneminde özgürlük ortamının uzun sürmediği bilinmektedir. 31 Mart Olayının bastırılmasından sonra bazı gazeteler kapatılmış ve basına sansür konmuştur.

1919’da çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ile her türlü yayının ve basılı kağıdın askeri yönetim ya da Sansür Kurulunun özel yazılı izni olmadan basılıp yayınlanması yasaklanmıştır. İstanbul’un işgalinden sonra sansür kurulunda işgal komutanlığı temsilcileri de yer almıştır. Buna karşılık, Ankara Hükümeti, 6 Mayıs 1920 tarihli bir kararname ile İstanbul’la her türlü haberleşmeye sansür koymuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra ise Cumhuriyet Halk Fırkası, yeni kurulan laik cumhuriyeti korumak için hilafet yanlısı, şeriatçı akımlar ile aşırı sol akımlara karşı sıkı bir baskı rejimi uygulamıştır. Ülke basınının temel haber kaynakları olan Anadolu Ajansı ile radyo yayınları tek yanlı olarak kullanılmıştır.

Demokrat Parti’nin iktidar döneminin başlarında çıkarılan 5680 sayılı Basın Kanunu ile yeni yayınlar için ön izin koşulu kaldırılrsa da 1954’ten sonra iktidar partisinin antidemokratik tutumu nedeniyle basın özgürlüğü alanı yine daralmaya başladı. Yayın yasağı alanı genişletildi, yeni suçlar ve cezalar getirildi, pek çok gazeteci mahkum oldu.

27 Mayıs 1960 hareketinden sonra 143 sayılı yasayla Basın Kanunundaki sınırlayıcı, yasaklayıcı ve cezalandırıcı kuralların önemli bir bölümü kaldırıldı ve 1961 Anayasası ile basın özgürlüğüne önemli güvenceler getirildi. Ancak 1971 yılında yapılan anayasa değişiklikleri sırasında basın özgürlüğünü daraltıcı yeni kurallar getirilerek, gazete ve dergi kapatma olanakları genişletildi.

1980 Darbesiyle birlikte yayın yasakları konur ve çok sayıda gazeteci mahkum olurken, 1982 Anayasası basın özgürlüğünü daraltıcı birçok yeni esaslar getirmiştir. ANAP, DYP/SHP ve izleyen koalisyon hükümetleri döneminde de basın özgürlüğü hep sorunlu olmuş, Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunundan Ceza Yasasına kadar çok sayıda yasa ile sınırlandırılmıştır.

AKP iktidarları döneminde basın özgürlüğünü değerlendirirken de bazı uluslararası kuruluşların raporlarını gözden geçirmek fikir verici olacaktır. Gazetecileri Koruma Komitesi'nin (Committee to Protect Journalists-CPJ) "2013 yılında hapiste olan gazeteciler" raporunda, Türkiye, gazetecileri hapse atan ülkeler sıralamasında, listenin en tepesinde yer almaktadır (<https://www.cpj.org/europe/turkey/>). Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü'nün (RSF), 2014 yılı basın özgürlüğü raporuna göre, Türkiye 2013'e oranla hiçbir ilerleme kaydetmemiş ve 154'üncü sıradaki yerini korumuştur. Raporla, "Askeri rejimlerden bu yana görülmeyen sayıda gazeteci hala cezaevinde bulunuyor. Türkiye, 2013 yılı sonunda 60 tutuklu gazeteci ile dünyanın en çok gazeteci tutuklayan ülkelerinden birisi oldu. Gazeteciler, yargılanmadan önce, aylarca, hatta yıllarca cezaevinde tutuluyor" denilmektedir. Sınır Tanımayan Gazeteciler tarafından hazırlanan basın özgürlüğü listesinde 2005 yılında 98. sırada yer alan Türkiye, o günden bugüne tam 56 sıra gerileyerek 154. sırada yer almaktadır. (<http://rsf.org/index2014/tr-index2014.php>) Her yıl ülkelerin basın özgürlüğünü inceleyen Freedom House da 2014 raporunda Türkiye'yi son 15 yıldır ilk kez "kısmen özgür ülkeler"den "özgür olmayan ülkeler" kategorisine düşürmüştür (Freedom of the Press 2014:22-24).

Basın özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalardan biri de yayın yasaklarıdır. Dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın bir soru önergesine verdiği yanıtta açıkladığına göre, dört eski bakan hakkında kurulan Meclis Soruşturma Komisyonu haberlerine yayın yasağı getirilirken, mahkemeler 2010'da 4, 2011'de 36, 2012'de 43, 2013'te 42 ve 2014 yılının ilk altı aylık döneminde 24 olmak üzere toplam 149 adet yayın yasağı kararı almıştır. (http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/11/141127_yayin_yasaklari)

İktidarlar yalnızca medyanın içinde işlev gördüğü yasal çerçeveyi daraltarak basın özgürlüğünü kısıtlamakla yetinmezler; medyanın haber içeriğinde fiili olarak da denetim uygulamaya çalışırlar. Hükümetin hoşuna gitmeyen yayınları informal yollarla engellemeye çalışmasının örnekleri özgürlüklerin daraltıldığı dönemlerin rutin uygulamaları arasındadır. Hükümetin hoşuna gitmeyen haberler yapan gazetecilerin işine son verilmesinin istenmesi ya da hükümet yanlısı yazar ya da gazetecilerin medyada haber içeriğini belirleyen yönetici konumuna getirilmesine aracılık edilmesi bu uygulamalar arasındadır.

Gezi Parkı protestolarını haberleştirmeye çalışan gazetecilerin protestocuların taleplerine sempatiyle yaklaşan haberleri nedeniyle istifaya zorlanmaları ya da işten

çıkartılmaları basın üzerindeki baskıcı uygulamaların bir örneğini oluşturmaktadır. Bu süreçte yine hükümetle PKK arasındaki müzakereleri ya da Recep Tayyip Erdoğan’la yardımcılarını hakkındaki yolsuzluk iddialarına ilişkin haber yapan gazetecilerin de işlerinden oldukları bilinmektedir (Freedom of the Press 2014:12).

Basın özgürlüğünü engelleyerek medyanın desteğini sağlamanın bir başka yöntemi de akreditasyon uygulamasıdır. Gazetecilerin habere ulaşma hakkı, basın özgürlüğünün önemli bir bileşeni oluşturmaktadır. Buna karşılık, giderek artan akreditasyon uygulamaları gazetecilerin habere ulaşma hakkını engelleyerek basın özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Akredite olamayan gazeteciler ya da medya kuruluşları bazı haberleri haber ajanslarından takip etseler de haber kaynaklarına soru sorma ve icraatı sorgulama olanağından yoksun bırakılmaktadır.

Sansürün medya çalışanları üzerindeki en önemli etkilerinden biri de zaman içerisinde otosansüre yol açmasıdır. İstenmeyen haberleri sansüre uğrayan medya çalışanları bir süre sonra “nasıl olsa yayınlanmayacak” gerekçesiyle ya da işlerini kaybetme endişesiyle kendilerine sansür uygulamaya, siyasal iktidarı eleştiren haberler üretmemeye başlarlar. Bir başka deyişle, sansür içselleştirilir ve dıştan bir ödenetim ve baskı olmadan kendiliğinden işlemeye başlar. Otosansür, sansür gibi görünür olmadığı ve sansüre karşı mücadele etmesi gerekenler tarafından uygulandığı için okur/izleyicilerin haber alma hakkı açısından sansürden daha tehlikeli bir duruma neden olur. Medya üzerindeki baskıların otosansüre yol açmasının en belirgin örneği Gezi Parkı protestoları sırasında yaşanmıştır. Ana akım televizyon kanalları geniş çaplı bir otosansür örneği sergileyerek olayları aktarmaktan kaçındılar. Okurlar/izleyiciler olup bitenleri öğrenebilmek için internet haber portallarına ya da sosyal medyaya başvurdular.

Otosansürün bir başka biçimi de gazetenin ya da gazetecinin savunulan ideolojiye karşı bir yakınlık ya da bir sempati duymasından kaynaklanmaktadır. Medya çalışanları, ideolojik sempaticanlıkları nedeniyle bazı olguları görmezden gelebilir; ideolojiyi temsil eden harekete zarar vereceğini düşündükleri olayları haberleştirmekten kaçınabilirler.

Sahiplikten Kaynaklanan Savunuculuk

Liberal öğretisi, basına demokrasiyi yaşatıp geliştirecek bir dördüncü güç işlevi yüklemiştir. Ancak kapitalizme özgü gelişme dinamikleri liberal öğretinin basına yüklediği işlevleri yerine getirecek türden olmamıştır. İlk dönemlerinde devletin müdahalelerine karşı mücadele veren basın, daha sonraları sermaye denetimiyle karşı karşıya gelmiş ve basın kuruluşlarının kârlarını artırmaya yönelik çabaları, liberal öğretinin düşünce düzeyinde reddettiği tekelleşme eğilimlerini beraberinde getirmiştir. Bu da medyanın sahiplik yapısındaki yoğunlaşmalardan kaynaklanan bir savunuculuk biçimine neden olmuştur. “Medyada sahiplik ve denetimin giderek daralması, medya ürünlerinde de sadece medyaya sahip olanların ve denetleyenlerin çıkarlarını yansıtan bir daralmaya yol açmaktadır.” (Belsey ve Chadwick, 2002:426).

Medya sektöründeki yoğunlaşmalar konusunda kapsamlı bir çalışma yapan Bagdikian, *The Media Monopoly*’de, gerçek toplumsal dünyaya ilişkin görüşümüzün

üretilmesinde en önemli kurumlar olarak gazeteler, dergiler, radyo, televizyon, kitaplar ve filmlerin giderek kitle medyası yanlılığından en çok yarar sağlayanların mülkiyetine girdiğini belirtmektedir (2004: xix).

Sahiplikten kaynaklanan savunuculuk yeni bir olgu değildir. Bedii Faik anılarında, daha 1950'lerde Dünya'yı çıkararak patronların ticari çıkarları için gazeteyi kullandıklarını, kredi alınacak yerler aleyhinde yazı yazılmasını istemediklerini anlatmaktadır (Aktaran Aksoy, 1999:65). Ancak, Türkiye'de medyanın sahiplik yapısındaki yoğunlaşmalar 1990'larda ivmelenmeye başlamıştır.

Kaya ve Çakmur (2010), Türk medyasını açıklamak için Hallin ve Mancini'nin siyasal koşutluk (political parallelism) kavramına başvururlar. Siyasal koşutluk bir ülkedeki medya kuruluşlarının belirli bir siyasi görüşle ilişkilerinin yakınlığını anlatmak için kullanılan bir terimdir. Siyasal farklılıkların medyalar arasındaki farklılıklara yansımada derecesini anlatır. Medya ve partiler arasındaki örgütsel bağlantılar ya da siyasal partilere doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı diğer tür kuruluşlar siyasal koşutluğun önemli bileşenleridir. Yazarlar, Türk medyasının her zaman yüksek düzeyde bir siyasal koşutlukla damgalandığını belirtmektedirler. Devlet düzenleyici ve fon sağlayıcı olarak medya üzerinde güçlü bir denetim uygulamaktadır. 1990'larda pazarın küreselleşmesi ve özel yayıncılığın hızla büyümesi de Avrupa ülkelerinde olanın aksine bu siyasal koşutluğun derecesini azaltmamıştır. Onun yerine medya sahiplerinin sermaye birikiminde merkezi bir role sahip olan siyasal kararlara müdahale etmek için medyalarını kullanmalarına olanak sağlamıştır. Gazetecilik bağımsız bir kurum olamamış, başta siyaset ve iş dünyası olmak üzere dış güçler tarafından yönetilmiştir. Bugün Türkiye'de karşıt kampların medyaları sadece kendi çıkarlarını ve davalarını ifade etme hakkı için değil, diğerinin görüşlerini bastırmak için de uğraşmaktadır. Gerçekte medya, haberlerinde daha önce hiç olmadığı kadar kavgacı biçimde partizan hale gelmiştir (Kaya ve Çakmur, 2010:533).

Ekonomik Çıkara Dayanan Savunuculuk

İktidarlar basını kontrol etmek için yalnızca baskı araçlarını kullanmamışlardır. Basını kontrol etmekte sıkça başvurulan bir mekanizma da ödüllendirme. Ödüllendirme basını organlarına ya da gazetecilere doğrudan para ödemek biçiminde olabileceği gibi, sübvansiyonlar, vergi indirimleri, ilan ve reklam gelirlerinin dağıtımında kayırma gibi biçimlerde de ortaya çıkabilmektedir.

İstibdat döneminde bile II. Abdülhamit'in basını susturmak ve gazetecileri satın almak için çeşitli yöntemler kullandığı anımsanmalıdır. Gazetecilere çeşitli kaynaklardan ödenekler sağlamak ve nişanlar vermek bu yöntemlerin başlıcalarıydı. Padişahın doğum günlerinde ve tahta çıkışının yıldönümlerinde gazeteciler dalkavukluk yazıları yazar, Abdülhamit de onlara nişanlar, armağanlar verir, paralar dağıtırdı (Topuz, 2003:59-64).

II. Meşrutiyet dönemine ilişkin olarak da Ahmet Emin Yalman, anılarında kendi çalıştığı gazete de dahil olmak üzere pek çok yayıncı organının yabancılardan para yardımı aldıklarını belirtmektedir:

“...günlük gazetelerin çoğu ecnebi parası alıyorlar ve bunun karşılığı olarak, memlekette fitne ve karışıklık çıkarıyor, emellerine bilerek ya da bilmeyerek alet oluyorlardı. O sırada bir ecnebi hükümetinden, bir ecnebi banka ve şirketten para almak, bir gazetenin tıpkı satış gibi, ilan gibi normal gelir kaynaklarından biri sayılıyordu.” (Yalman, 1970:86)

Yine Yalman’ın anlattıkları gazetelerin siyasi koşullara göre farklı ülkelerden yardım aldıklarını göstermektedir:

“Ne yazık ki kendi mensup olduğum, sevdiğim, başarısı için kendi sahamda var kuvvetimle uğraştığım *Yeni Gazete*’de de ecnebi parası büyük bir rol oynuyordu. İngiliz Sefaretinin ortalığı bulandırma hareketinde en esaslı rolü oynayan baş tercüman Fitzmaurice, yardımcısı İrlandalı Ryna, Reuter Ajansı muhabiri Rendall, *Times* muhabiri Graves, sık sık *Yeni Gazete*’ye uğruyordu. Benim aldığım intiba gazetesinin zamanına göre hem İngilizlerden hem de Avusturyalılarından para aldığı yolundaydı.” (Yalman, 1970:87)

İktidarların basını kontrol çabaları her dönem sürmüştür. “Bakanlar Kurulu’nun 23 Nisan 1920-29 Ekim 1923 tarihleri arasındaki kararnamelerinde ithal edilen gazete kağıtlarının ‘gümrük resminden muaf tutulması ya da yanlışlıkla alınmış olan gümrük resimlerinin iade edilmesi’ veya gümrüklerdeki gazete kağıtlarının Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ni destekleyen gazetelere tahsisi gibi kararlar, Mustafa Kemal’in basını kontrol mekanizmalarını milli mücadele sırasında etkin biçimde kullandığını göstermektedir” (Aksoy, 1999:13). Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü mevcut gazetelerin yaşatılması ve yeni yayınlar çıkarılması için; matbaa elamanı yetiştirilmesi, kağıt, mürekkep ve hurufat yardımının yanı sıra mali destek de sağlamıştır.

Ekonomik çıkara dayanan savunuculuk, siyasal iktidarlar tarafından primler, resmi ilan ve reklamların dağıtımını, örtülü ödenekten aktarılan paralar, devlet sübvansiyonları ve devlet teşvikleri ile her dönem sürdürülmeye çalışılmış ve kullanılan denetim mekanizmalarına göre primli gazetecilik, besleme basın, örtülü basın gibi farklı isimler almıştır.

Primli Gazetecilik

Basına sağlanan kaynakların mutlaka gizli olması gerekmemektedir. Örneğin, Harf devrimiyle birlikte gazeteler Latin harflerine uygun takımlar ithal etmiş, bazı gazeteler de baskı makinelerini yenilemek zorunda kalmıştır. Gazetelerin karşılaştığı bir başka zorluk ise tirajların düşmesidir. Yeni harflere geçilirken bütçeye 400 bin liralık bir kalem eklenmesine ve ithal edilecek baskı malzemelerinin gümrük vergisinden muaf tutulmasına karşın gazeteler sıkıntı yaşamışlardır. Bunun üzerine gazetelere 1 Aralık 1928’den itibaren ayda toplam 9.600 lira yardım yapılmıştır. Harf devriminden bir yıl beş ay sonra “Gazete Primleri Hakkında Kanun” çıkartılarak gazete sahiplerine prim verilmesi kararlaştırılmıştır. Yasaya göre, 3 Kasım 1928’den beri çıkan siyasal gazetelerin sahiplerine 1929, 1930 ve 1931 yıllarında prim ödenecektir. 1929 primi karşılığı olarak da 60.700 TL ödenek ayrılmıştır (Aksoy 1999:18).

Besleme Basın

İktidarların doğrudan basına kaynak aktarma yoluyla savunucu yayınları artırmaya çalışmasının bir başka örneği ise Demokrat Parti döneminde görülmüş ve dönemin hükümet yanlısı gazetelerini anlatmak için “besleme basın” deyimini kullanılmıştır. Demokrat Parti iktidarının, devlet olanaklarıyla desteklediği iddia edilen gazeteler muhalefet tarafından “besleme basın” diye nitelenmiştir. İlk kez 1952 yılında *Akın* ve *Hizmet* gazeteleri dolayısıyla gündeme gelen “besleme” iddiaları, özellikle resmi ilanların dağıtımında taraflı davranılmasından kaynaklanıyordu. Dönem boyunca, ilan ve reklamların dağıtımından en büyük payı alan gazete ise söz konusu partinin yayın organı olan *Zafer*’dir (Alemdar, 2001:212). *Zafer* gazetesine 1950-1960 yılları arasında verilen resmi ilan ve reklam tutarı, aynı süre içinde üç büyük gazete *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*’in aldığı resmi ilan ve reklam tutarına eşitti.

DP tarafından uygulanan denetim, “tek parti döneminin doğrudan reklam ve ilanların dağıtımına müdahale etmeme politikasından farklı olarak, 1957 yılından itibaren Türk Basın Birliği Resmi ve Ticari İlanlar Limited Ortaklığı aracılığıyla özel reklam ve ilanları da kapsayacak biçimde genişletilmiştir” (Karagöz-Kızılca, 2009:458). Örneğin, 1958-59 yıllarında *Zafer* gazetesinin aldığı özel ilan tutarı 2.198.132 TL iken, tek parti döneminin ayrıcalıklı gazetesi *Ulus*’a düşen özel ilan tutarı ise 999.264 TL’dir (Aslandaş ve Bıçakçı, 1995:43). DP’nin resmi ve özel ilanlar üzerinde uyguladığı denetim, Basın İlan Kurumu’nun açılmasına kadar sürecektir.

Örtülü Basın

DP iktidarı, kendisini destekleyen gazeteleri, kağıt tahsisi ve örtülü ödenekten ayrılan paralarla da “beslemiş”tir.

Yüksek Adalet Divanı’nın “örtülü ödenek davası”na ilişkin karar gerekçesinde “Besleme Basın” şöyle yer almıştır:

“...tirajıyla yaşamaları kabil olmayan gazete ve mecmualara örtülü ödenekten yardımlar yapılmış, umumi efkarda “besleme basın” tabir ve namıyla anılan gazete ve mecmua nevinin teşekkül ve devamına sebebiyet verilmiştir. Bu hususta o kadar ileri gidilmiştir ki, bazı şahıslar sırf ilan ve örtülü ödenekten para almak için mahallinde dahi neşri malum bulunmayan ancak muayyen, mecburi abonelere inhisar eden gazeteler çıkarmışlardır.

Sanık Menderes kendisini ve Demokrat Parti iktidarını destekleyen yazarlara, gazetecilere, mecmua ve ajansa örtülü ödenekten türlü yardımlarda bulunmuştur... Din istismarcılığını geçim vasıtası yapan, muhalefet liderine yazıları ile tecavüz eden Necip Fazıl’a (Kısakürek) yekunu 147.000.-lirayı tutan ödemelerde bulunmuş mümaileyhin bir suçtan mahkum olduğu bir sırada karısı Neslihan Kısakürek’e dahi muhtelif zamanlarda cem’an 5.000 lira vermiştir. Müstakil ve muhalif gazete ve yazarları bir taraftan türlü takyit ve tehditlerle, cezai tehditlerle vazifelerini göremez hale getirmeye çalışırken, diğer taraftan kendi ve iktidarı menfaatına “besleme basın” meydana getirerek onları örtülü ödenekten beslemiştir.” (Aslandaş ve Bıçakçı, 1995:44).

Yassıada Yüksek Adalet Divanı Örtülü Ödenek Davası Gerekçeli Kararı’na göre, 1950-1960 arasında örtülü ödenekten kullanılan 24 milyon 548 bin 713 lira 69 kuruştan, 948 bin 535 lira 71 kuruş basına, gazetecilere ve gazeteci örgütlerine verilmiştir (Aksoy, 1999:34). Yassıada Duruşmaları tutanaklarında Örtülü Ödenek Davası’nda tanık olarak dinlenen ve aralarında Ethem İzzet Benice, Necip Fazıl Kısakürek, Burhan Belge, Peyami Safa gibi isimlerin bulunduğu gazetecilerin ifadeleri, dönemin basın-iktidar ilişkilerine ışık tutacak niteliktedir.

Devlet Sübvansiyonları

Basını kollayarak kontrol etme mekanizmalarının Türk basınındaki bir örneği de gazete kağıdı sübvansiyonlarıdır. SEKA 1 Aralık 1964’te aldığı 276 sayılı kararla kredili gazete kağıdı satışını başlatmıştır. Basına 250 bin lirayı aşmamak, fatura tutarları 45 gün içinde ödenmek koşuluyla ve yüzde 5 faizle kredili gazete kağıdı satışı yapılır. Adalet Partisi’nin 1965’te tek başına iktidara gelmesinden sonra da en son Milli Birlik Komitesi’nce belirlenen gazete kağıdı ton fiyatı 4 yıl süreyle yine 1.800 lira olarak korunmuştur. “Devlet sübvansiyonlarının kararlı biçimde uygulandığı 1973-1977 yılları arasında Demirel’in mimarı olduğu Milliyetçi Cephe (MC) ile Ecevit’in kurduğu hükümetler sırasında 12 Mart’ta fırlayan gazete kağıdı fiyatları geriye çekilmiş ve maliyetlerin altında saptanmıştır” (Aksoy, 1999:44). Gazete kağıdına uygulanan devlet sübvansiyonları, 24 Ocak 1980 kararlarıyla kağıdın temel mal kapsamından çıkarılıp fiyatların serbest bırakılmasıyla sona ermiştir.

Devlet Teşvikleri

Medya patronlarının gerek basın alanındaki gerekse başka alanlardaki yatırımlarına verilen teşvikler, basını kontrol etmenin ve “yandaş medya” yaratmanın önemli ekonomik araçları olarak ortaya çıkmaktadır.

Dönemin Devlet Bakanı Güneş Taner, 31 Aralık 1997’de bir milletvekilinin soru önergesine yanıt olarak Meclis Başkanlığı’na gönderdiği cevapta Yatırım Teşvik Belgesi’nin sağladığı olanakları şöyle belirtmektedir:

Fon kaynaklı kredi, yatırım indirimi, gümrük vergisi ve fon muafiyeti, yurtiçinde makine-teçhizat alımlarında KDV ertelenmesi, vergi, resim ve harç istisnası, yatırım finansmanı fonu (vergi ertelenmesi), bina inşaat harcı istisnası, faiz farkı iadesi, kaynak kullanımı destekleme primi, kaynak kullanımı destekleme fonu kredisi, döviz tahsisi (Aktaran Balcı, 2003:93).

Siyasal iktidar tarafından sağlanan ekonomik olanaklar konusunda fikir vermesi açısından, basının yüzde 80’ini kontrol eden Doğan ve Bilgin gruplarına bankacılık, ticaret, turizm ve sigortacılık sektörlerinde faaliyet gösteren şirketlerine ait teşvikli yatırımları dışında sadece 1983-1997 yılları arasında verilen teşvik belgelerinin toplamının 918.4 milyon dolar olduğunu bilmek aydınlatıcı olacaktır (Aksoy, 1999:65).

İdeolojik Savunuculuk

Medyadaki savunucu pratiklerin bir başka kaynağını da benimsenen ideoloji oluşturabilmektedir. Medya kuruluşları ya da gazeteciler belli bir ideolojiyi benimsedikleri için o ideolojiyi ya da o ideolojiyi savunan siyasal örgütlenmeleri savunma yoluna gidebilirler. Türkiye’de medyanın siyasal iktidarı destekleyen yayınlarına ilişkin tartışmalara bakıldığında, zaman zaman partizanlıkla sivil savunuculuğun karıştırıldığı görülmektedir.

Savunucu gazetecilik, bir davayı savunan ya da belli bir bakış açısını temsil eden bir gazetecilik türü olarak tanımlanabilir. Kimileri, partizan yayınları savunucu gazetecilik olarak adlandırırken kimileri de kamusal gazetecilik, yurttaş gazeteciliği (Reavy, 2013) ya da aktivist gazeteciliği savunucu gazetecilik örnekleri olarak değerlendirmektedir

Schudson, demokratik sistemlerdeki üç gazetecilik modelini tartışır. Bunlar piyasa modeli, savunuculuk modeli ve vekil modelidir. Savunuculuk modelinde gazeteciler siyasal partilerin bakış açılarını aktarırlar (Aktaran Zelizer, 2004:154). Bununla birlikte Waisbord, Savunucu gazeteciliğin bir başka biçiminin sivil savunucu gazetecilik olduğunu belirtmektedir:

Gazetecilerin siyasal çıkarları dile getirdiği “gazeteci” modelinden farklı olarak, “sivil” model sosyal değişimi destekleyen sivil grupların savunuculuk çabalarını temsil eder. Savunucu gazetecilik sayesinde geleneksel olarak haber medyasına sınırlı erişimi bulunan gruplar farkındalık yaratmayı, enformasyon sağlamayı ve kamuoyunu ve siyasi tartışmaları etkilemeyi amaçlarlar. Sivil savunucu gazetecilik haber medyasının bir sosyal değişim aracı olması gerektiği fikriyle yönlendirilmektedir. Basın hem kamuda farkındalık yarattığı hem de siyaset önceliklerinin ve gündemlerin belirlenmesine katıldığı için sivil aktörler haber içeriklerini biçimlendirmeyi amaçlarlar. (Waisbord, 2009:375).

Sivil savunucu gazetecilik, genellikle toplumsal ya da siyasal amaç için bilerek ve saydam bir biçimde öznel bir bakış açısını benimseyen bir gazetecilik türüdür. Olgusal olmayı amaçladığından propagandadan, partizanlıktan ve yanlılıktan farklıdır. Sivil savunucu gazetecilik, toplumsal aktörlerin medyada eşit ve hakkaniyetli biçimde temsil edilmemelerinden kaynaklanan bir taraf olma biçimidir. Dolayısıyla medyanın çıkar gruplarından bağımsızlığını esas alan ve hak savunuculuğunu öne çıkaran hak odaklı gazetecilik ya da barış gazeteciliği gibi gazetecilik biçimleri sivil savunucu gazetecilik pratikleri kapsamında değerlendirilebilmektedir.

Medyanın tarafsızlığına ilişkin Türkiye’deki tartışmalarına bakıldığında, savunuculuğu olumsuz anlamda ele alanların “partizan medya”ya gönderme yaptığı görülebilir. Tarafli yayın yapmakla suçlandığı için kendini savunmaya çalışan medya çalışanlarının ise terimi “sivil savunucu gazetecilik” anlamında ele alarak kendi savunuculuk pratiklerine olumlu anlam yüklemeye çalıştıkları görülmektedir.

Bu noktada, Türk medyasında ideolojik savunuculuğa neden olan bir başka olgudan da söz etmek gerekmektedir. Gazetecilerin profesyonel siyasete atılmaları, nesnellik ve kamusal hizmet idealleri tarafından yönlendirilen profesyonel gazetecilik anlayışına göre, çıkar çatışması yaratarak gazetecinin tarafsızlığını etkileyecek bir durum olduğu için

eleştirilir. Buna karşın, gazetecilerin yorumcu, köşe yazarı ya da haberci kimliklerinin profesyonel siyasetçi kimliği ile çatışması durumu Türkiye’de her dönem yaşanan bir olgudur. Tek parti döneminde CHP basını denetlemeye çalışırken, gazete sahiplerini milletvekili yapma yoluna gitmiştir. Tek parti döneminde milletvekili yapılan gazeteci sayısı 92’dir. Ancak, gazetecilerin milletvekili yapılması tek parti dönemiyle sınırlı kalmamış, çok partili yaşama geçildikten sonra da gazetecilerin milletvekili yapılması uygulaması her dönem sürmüştür (Asker, 2009). TBMM 24. Dönemde ise bir dönem gazetecilik veya yazarlık yapmış ya da halen yapmakta olan 12 kişi yer almıştır (Kılıç, 2011).

Sonuç

Son dönemlerde medya alanındaki tartışmalarda en yoğun olarak işlenen konulardan biri olan medyanın taraflı yayın yapması, aslında yeni bir durum olmayıp medya-iktidar ilişkilerinin doğasıyla ilgili bir olgudur. Türkiye’de farklı dönemlerde farklı adlarla anılan savunuculuk olgusu, medyanın profesyonel normlara göre hareket etmeyip, çıkar sağlamak için iktidarların sözcülüğünü yapmalarını anlatmaktadır. Bu anlamıyla, gazetecilik araştırmalarında, daha çok partizan basın olarak adlandırılan olguya karşılık gelmektedir. Savunuculuk özünde aynı olguya işaret etse de siyasal dönemlerin özelliklerine göre, savunuculuğun niteliği değişmektedir. Bu bağlamda, basında savunuculuk sansürden kaynaklanan savunuculuk, ekonomik çıkara dayanan savunuculuk, sahiplikten kaynaklanan savunuculuk ve ideolojik savunuculuk olarak ele alınabilir. Medyadaki farklı savunuculuk türleri iktidarların kullandığı farklı kontrol mekanizmalarına karşılık gelmektedir. Siyasi güçler, ödüllendirmeden cezalandırmaya kadar uzanan bir yelpazede farklı mekanizmalar kullanarak her dönem kendilerini destekleyen ve savunan bir medya yaratmaya çalışmışlardır.

Sivil savunucu gazetecilik dışında kalan savunucu gazetecilik pratiklerinin sürekli eleştiri konusu yapılması ise siyasal iletişim ve demokrasi açısından olumsuz etkiler yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bu pratiklerin en önemli etkisi, okurun/izleyicinin sağlıklı ve tam olarak haber almasının engellenmesidir. Bir başka olumsuz etkisi ise medyada kalitesizliğin artması ve gazetecilik mesleğinin profesyonelliğinin tehlikeye düşmesidir. Bunlar da liberal kuramın demokratik sistemlerde basına yükledikleri işlevlerin yerine getirilmemesi, bir başka deyişle işlevsel bozukluk (disfonksiyonellik) anlamına gelmektedir.

Tarafsızlık ve nesnellik kavramlarıyla doğrudan ilgili olan medyada savunuculuk konusu ele alınırken, yalnızca ana akım kuramlarla sınırlı kalınmaması gerektiği açıktır. Söz konusu kavramları siyasal ve sosyo-ekonomik bakımdan geniş bir bağlama oturtarak Türk medya tarihi açısından inceleyen araştırmalar, siyaset ile medyanın kesiştiği alandaki bulanıklığın netleşmesini ve ilişki yapılanmalarının daha iyi kavranmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Aksoy, Metin , (1999). *Gazetecinin Yaşamı*, Ankara: ÇGD Yayınları.
- Alemdar, Korkmaz , (2001). “DP Döneminde Resmi ve Özel İlanlar” *İletişim ve Tarih* içinde, s.208-212. Ankara: Ümit Yayınları.
- Alemdar, Korkmaz, (2001). “Siyasal İktidar ve Reklam Dünyası: Türkiye’de Reklamcılığın Gelişimi Üzerine İki Belge”, *İletişim ve Tarih* içinde, s.232-43. Ankara: Ümit Yayınları.
- Asker, Ayşe (2009). “Gazeteci Milletvekilleri (1920-1980)”, *Türkiye’de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın* içinde, der. Korkmaz Alemdar, Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, s.125-147.
- Asker, Ayşe , (2009). “Gazeteci Milletvekilleri (1980-2009)”, *Türkiye’de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın* içinde, der. Korkmaz Alemdar, Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, s.490-513.
- Aslandaş, Alper Sedat ve Baskın Bıçakçı (1995). *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bagdikian, Ben H. (2004). *The New Media Monopoly*, Boston: Beacon Press.
- Balcı, Kemal, (2003). “Türkiye’de Gazeteci-Politikacı İlişkileri: Bir Çürümenin Perde Arkası”, *Türkiye’de Gazetecilik* içinde, der. Doğan Tılıç, Ankara: ÇGD Yayınları, s.90-106.
- Belsey, Andrew ve Richard Chadwick , (2002). “Medyada Kalitenin Bir Aracı Olarak Etik”, *Medya, Kültür, Siyaset* içinde, der. Süleyman İrvan, Ankara: Ark Yayınevi.
- Chomsky, Noam, (1999). *Medya Gerçeği*, 2. Basım, İstanbul: Tüm Zamanlar.
- Committee to Protect Journalists, <https://www.cpj.org/europe/turkey>
- Dalen, A. (2012). “Structural Bias in Cross-National Perspective: How Political Systems and Journalism Cultures Influence Government Dominance in the News”, *The International Journal of Press/Politics*, 2012 17: 32.
- Freedom of the Press 2014, https://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP_2014.pdf
- Hackett, Robert A. , (1984). “Decline of a Paradigm? Bias and Objectivity in News Media Studies”, *Critical Studies in Mass Communication*, 1(1984), 229-259.
- Hamilton, James T., (2003). *All the News That’s Fit to Sell: How the Market Transforms Information into News*, New Jersey: Princeton University Press.
- Hampton, Mark, (2009). “The Fourth Estate Ideal in Journalism History”, *The Routledge Companion to News and Journalism*, ed. Stuart Allan, NY: Routledge.
- Hoffstetter, C. Richard and Terry F. Buss, (1978). “Bias in Television News Coverage of Political Events: A methodological Analysis”, *Journal of Broadcasting*, 22: 4, 517-530.

Iggers, Jeremy (1998). *Good News Bad News, Journalism Ethics and the Public Interest*, USA: Westview Press.

Karagöz-Kızılca, Gül (2009). “Resmi ve Özel İlanların Dağıtımı Sorunu ve Basın İlan Kurumu”, *Türkiye’de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın* içinde, der. Korkmaz Alemdar, Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, s.457-471.

Kaya, Raşit, (2009). *İktidar Yumağı: Medya-Sermaye-Devlet*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kaya, Raşit ve Barış Çakmur, (2010). “Politics and the Mass Media in Turkey”, *Turkish Studies*, 11: 4, 521-537

Kılıç, Abdullah, (2011). “Gazetelerin Yeni Ankara Temsilcileri”, *Radikal*, 18 Haziran 2011.

Kovach, Bill ve Tom Rosenstiel, (2007). *Gazeteciliğin Esasları*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık

Reavy, Matthew H., (2013). Objectivity and Advocacy in Journalism <http://www.mediaethicsmagazine.com/index.php/browse-back-issues/179-fall-2013-vol-25-no-1/3999003-objectivity-and-advocacy-in-journalism>

Reporters Without Borders, <http://rsf.org/index2014/tr-index2014.php>

Schudson, Michael, (1978). *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, New York: Basic Books.

Stevenson, Nick, (2008). *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Tekinalp, Şermin ve Ruhdan Uzun, (2013). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*, 4. Basım, İstanbul: Beta.

Topuz, Hıfzı, (2003). *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Uzun, Ruhdan ,(2011). *İletişim Etiği: Sorunlar ve Sorumluluklar*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Waisbord, Silvio, (2009). “Advocacy Journalism in a Global Context”, *The Handbook of Journalism Studies*, ed. Karin Wahl-Jorgensen ve Thomas Hanitzsch, NY: Routledge.

Yalman, Ahmet Emin, (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerimiz Geçirdiklerimiz* (Cilt 1). İstanbul : Yenilik Basımevi .

Yalman, Ahmet Emin, (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerimiz Geçirdiklerimiz* (Cilt 2). İstanbul: Yenilik Basımevi.

Yalman, Ahmet Emin, (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerimiz Geçirdiklerimiz* (Cilt 3). İstanbul: Yenilik Basımevi.

Zelizer, Barbie, (2004). *Taking Journalism Seriously*, USA: Sage Publications.